

bánatos nótákat énekeltek, a mámoros tenorista lehurrogta őket, én védelmükre keltem és ekkor egy román diák odajött az asztalunkhoz és így szólott hozzánk: – Csak a költőt akarom üdvözölni, akinek nevét mi románok is szeretettel emlegetjük. Örülök, hogy az emberben nem csalódtam.” Alig van nyom arra, hogy Juhász a korabeli Várad román nemzetiségének képviselőivel valamilyen kapcsolatban lett volna, de íme egy kis, késői adat, amely erre utal. Ha ma Nagyváradon könyv íródik Juhász Gyuláról, ezt és az ehhez hasonlókat fokozottan kell figyelembe venni.) S persze Manojlović Tódort is, akinek váradi működéséről csak az emlékezők elbeszéléseiből és az ő késői visszaemlékezéséből

van némi adatunk, váradi működése és szerepe földerítetlen.)

Indig Ottó jegyzetei előszavában és másutt is nyugtázza a kritikai kiadás anyagát, annak felhasználását. Sajnos a sorozatszerkesztőének véli a sajtó alá rendezés munkáját és a jegyzetanyagot, pedig annak az időszaknak jegyzeteit nem Péter László készítette. A váradi évekről néhány kisebb tanulmány megjelent, ezeket a szerző nem ismeri.

Indig Ottó könyvét Juhász váradi írói működésének statisztikai adatai és életrajzi adatok fontosabb mozzanatait felsoroló eseménymutató zárja.

Ilia Mihály

KOVÁCS ENDRE: SZEMBEN A TÖRTÉNELEMMEL

A nemzetiségi kérdés a régi Magyarországon Bp. 1977. Magvető K. 555 l.

„A történésznek nem az a feladata, hogy tetemre hívjon, hanem hogy regisztráljon valamennyi kimutatható tényező tudományos számbavételével. Ennek felfedése, kimutatása komolyabb felkészültséget igényel, mint a múlt egyoldalúan nacionalista átvétele.” (522.)

Ezt a mondatot műve vége felé írja le a szerző; a recenziens méltán tekintheti mégis programnak, önvallomásnak. A kérdés, amelyről Kovács csaknem hatszáz lapnyi, kitűnő módszerrel és mind végig lenyűgöző, olvasmányos stílusban összeállított művet írt, eddig sem volt ismeretlen, mind a magyarok, mind pedig az 1918-ban széthullott államalakulat volt nemzetiségi könyvtárnyi szakmunkát és népszerűsítő könyvet, broszúrát bocsátottak ki róla. De ebben a komoly könyvtárat kitevő, a legkülönbözőbb nyelveken közzétett irodalomban – vagy legalábbis a művek túlnyomó többségében – mindmáig (tegyük hozzá szerényen: sokszor még a magukat marxistáknak vallókban is!) ott lappang az ilyen vagy olyan elfogultság (magyar részről nemegyszer a néha egészen a mazochizmusig elfajuló „önkínzás-ének” is). Kovács Endre az ismertetésünk elején bemutatott alapelvéhez mindvégig szigorúan ragaszkodva a középkorban megalakult magyar királyság első „nemzetiségi” problémáitól kezdve viharos történelmünk évszázadain, a XVIII. század második felének békés, majd a reformkor

harcos nyelvi törekvésein, a „Vormärz” csatározásain, 48/49 hősiessen tragikus eseményein, a haynauai szoldateszka döbbenetén, a kiegyezést megelőző, majd az azt követő eseményeken át egészen az első világháborúig és következményéig mindenütt úgy mutat rá a kezdetben nemzetiségekkel is rendelkező, majd soknemzetiségű Magyarországra e „lét vagy nem lét”-kérdésére, hogy annak gazdasági-társadalmi alapjaiból indul ki. Marxista módszerrel éri el az elfogultságnak s a tisztánlátásnak azt a fokát, amelyet előtte e problémakörben senki sem tudott elérni; könyvét bárki a kezébe veheti anélkül, hogy e kényes vagy legalábbis kényesnek tartott kérdésben a szerző fejtegetésére érzékenyen kellene reagálnia. Azt jelenti-e ez, hogy Kovács Endre túlságosan ridegen, egy matematikusnak csak az egzaktokra törekvő magatartásával kezeli a problémát? Egyáltalában nem: minden sora mögött nemcsak a Kelet-Közép-Európában ma is égető sebek fölött töprengő tudós szenvedélyét, hanem azt is megérezzük, hogy érzelmileg is érinti mindaz, amiről ír. Hadd idézzünk erre mindössze egyetlenegy példát: amikor arról szól, hogy mily megdöbbentően csökken – a közismert történelmi események következtében – a magyarság számaránya a nem magyarokkal szemben a XVIII. század folyamán, ezt írja: „Ha ez nem tragikus eltolódás, akkor mi a tragikus?”

Ha ez nem veti fel a lét vagy nemlét kérdését, akkor mi veti fel?" (155.) Csakhogy Kovács Endre nem a két háború közti magyar irredentának, sem a régi Magyarország volt nemzeti ségeinek a múltat visszasíró nosztalgijával, vagy éppen átkokat szóró keserűségével szól a mindnyájunkat szükségszerűen érzelmileg is érintő problémáról, illetőleg problémák sorozatáról. Elődeinek e sokszor primitív naivitásától az anyag feldolgozásának módszere menti meg. Elsősorban az, hogy az erudíciója imponáló. Nemcsak azért, mert jól ismeri a történeti Hungária valamennyi nemzetiségének történetét, hanem azért is, mert a tényeket (s mily nagy objektivitással ragaszkodik a tényekhez, még ha itt-ott van is egy-két kisebb elírása!) mindvégig a történelmi fejlődésbe ágyazza bele. Egy rövid recenzióknak nem lehet feladata, hogy ezt részletekkel illusztrálja: hadd emeljük ki itt – talán a régi Magyarország egyik döntő társadalmi tényezőjeként – a *nemesség* útját a latintól, a feudalizmus „patria lingua”-jától (150.), a „natio hungarica” koncepciójától kezdve a reformkornak a magyar nyelvért vívott pozitív küzdelmein át, a „politikai magyar nemzet” fikcióján keresztül egészen az államalakulathoz való ragaszkodás paroxizmusában a nemzetiségi törekvések elnyomásáig. Számos hasonló motívummal tudnók illusztrálni, hogy Kovács – miközben mindvégig ott tartja kezét a soknemzetiségű ország főúttörén – *fejlődésében* tárgyalja Európa e részének mindmáig egyik legfontosabb sorskérdését. Ugyanakkor egy-egy korszak megrajzolása közben gondos objektivitással, etikusan és mégsem egy hamisan felfogott nacionalista „erkölcs” fölényességével rajzolja meg, egy-egy fontos szereplő portréját: röviden a többnyelvű Bél Mátyásét (141.) ugyanúgy, mint a nagy, sorsdöntő időkben a Kossuthét, a tragikus sorsú Teleki Lászlóét, Eötvös Józsefét, a forradalmi demokráciájával ugyancsak zsákutcába torkolló román Nicolae Bălcescu-ét, a szlovák Štúrét, Deák Ferencét, Miletić Szvetozárét, a „fehér holló” Mocsáry Lajosét, a Viliam Pauliny-Tóthét stb. Problémák és portrék együttese – de mindvégig az adott kor társadalmi-politikai helyzetébe beágyazva és a háttérben mindvégig az egész európai helyzet rajzával! Már nem is a tudós, hanem egy tervszerűen dolgozó művész lelkiismeretességével vezeti el az olvasót az 1918-as széthullásig – és annak a széthullott Monarchiánál egy csöppet sem kedvezőbb következményéig. Ráadásul – s ezt nem győzzük ismételni – úgy teszi mindezt, hogy könyvét (ha valóban hívei a szocialista demokráciának)

magyarok, horvátok, szerbek, szlovákok, románok, kárpátukránok, németek egyaránt teljes elfogulatlansággal olvashatják!

Mi az, ami ebben a kitűnő *történettudományi* könyvben a magyar *irodalomtudomány* számára érdekes?

Kovács könyve első részében, kereken száz lapon „A nemzeti kérdés elméleti problémái” címmel – elsősorban a mi régióink, Kelet-Közép-Európa szempontjából – megkísérelti meghatározni a *nemzet* fogalmát. Mondjuk meg őszintén: ez sikerült neki a legkevésbé. Az vesse rá közülünk az első követ, aki e pillanatban nála jobban tudná megoldani a problémát. Hiszen ő maga mutatja be: a nemzet *történelmi fogalom*, nem öröktől fogva való és egyszer ki fog halni. Természetes, hogy más a a feudalizmus, más a kapitalizmus s ismét más a szocializmus nemzetfogalma. De e három kategórián belül is vannak árnyalatok; Kovács számos tudóssal – marxista tudóssal – vitatkozva töpreng az elméleti kérdés véglegesnek még ma sem minősíthető megoldásán. Eljuthat-e egy relatíve pontos, mindenki által elfogadható marxista nemzetfelfogásig, amikor – tudjuk – ma még a szocialista nemzetek tagjainak tudatvilágában is ott élnek a múlt – sokszor egészségesnek éppen nem mondható – maradványai? Sorra veszi a közismert sztálini nemzetmeghatározás kritériumait és azokat a vitákat, amelyek e kritériumok körül a marxista tudósok körében kialakultak. Mi – a rövideg kedvéért – itt most a magunk, az irodalomtudomány szempontjából csak az egyikhez: a *nyelvezet* szólunk hozzá. *Latin* volt a nemesi „natio hungarica” nyelve, de éppen mi mutatuk be egy szerény tanulmányunkban (Századok, 1942) a Liptóban meggyökeresedett szentmiklósi és óvári Pongrácsaládról, hogy magánéletében a magyart, a szlovákot, a németet egyaránt használta vulgáris nyelvként. France Prešeren kétségtelenül a szlovén romantika legnagyobb alakja: vajon megszünt-e benne a *szlovén* nemzeti öntudat, amikor szlovén nyelvű verseivel esztétikai szempontból teljesen azonos értékű német nyelvű költeményeit írta? A *vegyesnyelvűség*, sőt az egyik szlovák kutató, Rudolf Chmel által „*biliterráriszt*”-nak (Arató Endre fordításában; „kettős irodalmiság”) nevezett jelenség még a leghevesebb nemzetiségi harcok idején is közismert ezen a tájon, amelynek a problematikája burzsoá nacionalista alapon nemcsak azért megoldhatatlan, mert több nemzet (vagy nemzetiség) s különböző fejlettségi fokon él itt *együtt*. Népek szimbiózisának vagyunk itt tanúi sokszor

egyazon kisvárosban. Említsük itt csak a XVIII–XIX. század fordulójának Pest-Budáját, ahol ekkor a magyaron kívül még legalább öt-hat kultúra bontogatja szárnyait. „Bölcsőd az s majdan sírod is”; „Nékdý kolébka, nyní národu mého rakev” – már számtalanszor idéztük, hogy a nyelvi-nemzetiségi harcban egymással szemben álló két költő, Vörösmarty és Kollár *ugyanabban a kisvárosban ugyanazzal a képpel* él, amikor a hazáról (nemzetéről) szól. A történészekhez képest a kelet-közép-európai komparatiztika terén ma még lényegesen elmaradottabb irodalomtudomány talán úgy járul majd hozzá a ma is egymás mellett, együtt élő nemzetek harmonikus szocialista nemzetfogalmához, szocialista nemzeti öntudatának végleges kialakulásához, ha bemutatja, hogy irodalmaink a legélesebb nemzeti súrlódások idején is *tipológiai szempontból mennyire rokonok* – s leginkább talán éppen akkor, amikor *politikai szempontból a másik néppel hadakoznak*. Mindenesetre Kovács szép könyve bennünket, irodalomtörténészeket arra figyelmeztet, hogy még sok a tennivalónk e bonyolult kérdések megválaszolásában!

Érdemes-e ezek után a részletkérdésekre is kitérnünk? *Valamennyit* már csak a megadott terjedelem miatt sem említhetjük. Mindössze egy-két olyan problémára hívjuk fel a figyelmet, amelyek egy irodalomtörténeti szaklap hasábjaira kíváncsiak. Mintha Kovács Endre bizonyos mértékig elhanyagolná a magyarországi *nemesség* kérdését (a 215. lapon csak röviden említi, majd újra már csak a hitleri időkkel kapcsolatban hozza elő.) Pedig kulturális *közvetítő szerepük* (egy Schediusé, egy Benkert Kerbenyé) kétségtelen – s kétségtelen az is, hogy lényeges különbség van a „zipszerek” s az erdélyi szászok magartatása közt – épp a legdőntőbb korszakokban. Ennek a „miért?”-nek a megválaszolása bentmaradt a szerző tollában. Annál fontosabbnak s dicséretre méltóbbnak tartjuk, hogy Kovács mily nyomatékkal és gondolatébresztően hangsúlyozza a nem-magyarországi két sláv nép: a *lengyelek* (mily nagy előnye a szerzőnek, hogy sokoldalú erudíciójának középpontjában a polonisztika áll!) és a *csehek* szerepét. Külön kiemelés érdemel a prágai ausztrósláv kongresszus leírása 1848 tavaszán. Mintha viszont a magyar–szlovák viszony leírását a forradalom s a szabadságharc idején – minden gondossága mellett is – egy kissé elnagyolná. Mi a magunk részéről részletesebben és élesebben bíráltuk volna meg Beniczky Lajos „bányavidéki kormánybiztos” kártékony szerepét; nemcsak azt a baklövést

követte el az újításukra akkor már jogosan büszke Štúrékkel szemben, hogy még mindig a biblikus csehet erőltette, hanem az ő szuggerálására degradálták Janko Král’ és Rotarides hont megyei parasztfelkelését „pánszláv üzemek”-ké. Mily tragikus, hogy a pesti márciuson fellelkesült szlovák költőt egy magyarul jól nem is tudó Medveczky (Medvecký) nevű szolgabíró tartóztatta le és a reakciósook reakciósa, Windischgraetz szabadította ki! Mi a magunk részéről Grünwald Béláról, öngyilkosságba torkolló, még gonoszságával is tragikus életéről, és a szlovák gimnáziumok s a Matica slovenská bezárásáról is részletesebben írtunk volna. Magyar részről az a szerencsétlen sorsú és züllésbe kergetett Gáspár Imre szólal fel a bezárásuk ellen, aki éppen ezért talán egy mondatot mégiscsak megérdemelve. Végezetül: elismerjük, hogy Jászi Oszkárnak, a Galilei körnek, egyáltalán: a XX. század magyar radikálisainak a nemzetiségi elképzelései túlságosan doktrinérek voltak, 1918 tragikus napjaiban már későn is hangoztatták őket, de szólnunk kell róluk, így lesz még teljesebb a kép.

Végső fokon a magyar nemesség (dzsentri) s az azt majmoló, nagyrészt elmagyarosodott burzsoázia s a nemzetiségeknek csaknem egészen 1918-ig többé-kevésbé az egyházhoz kötődött értelmisége s polgársága állt itt egymással szemben. A paraszti, majd a munkástömegek? Jegyzékek tanúskodnak róla, hogy szlovák parasztok vették be Guyon vezetésével Branyiszkót, a már említett Gáspár Imre a nyolcvanas években szlovákul tartott ismeretterjesztő előadást egy pesti üzem munkásainak. Mindez a Tanácsköztársaság célkitűzéseinek jó előzménye lehetett volna, ha az adott időpontban az imperialista hatalmak s a már megalakult szomszéd burzsoá államok hadai meg nem buktatják . . .

Semmi esetre sem akartunk gáncsoskodni, amikor tovább elmékedtünk Kovács minden gondolkodó kelet-közép-európai ember számára élményt jelentő könyvében egy két gondolatforgáccsal. Mások minden bizonnyal további problémákkal tudnák kiegészíteni e kitűnő munkát. Hiszen ez éppen a *jó* tudományos műveknek a sorsa.

Az a szemrehányásunk már inkább a kiadó-
nak, mint a szerzőnek szól, hogy a könyv végén a kérdésnek még a legfontosabb irodalma, még névmutató sem található. Pedig – nem győzzük ismételni – Kovács Endre munkája nem *csak* a nagyközönségnek szól. Sőt ha van mű, amelyik ebben a kérdésben előbbre viszi a kutatást, akkor ez a könyv mindenképpen az.

Sziklay László